

ÖZGÜRLÜK KAVRAMI II*

İoanna KUÇURADI**

Şimdi, bir fikir, bir ide ve bir değer olduğunu söylediğim toplumsal özgürlüğün, kavramsal içeriği ne olabilir? Özgürlüğün diğer çeşitleriyle, yanlış olarak kavramsal bakımdan karıştırılan toplumsal özgürlük nedir?

Toplumsal özgürlüğün kavramsal içeriğini, çeşitli "özgürlükler" oluşturur. Bu "özgürlüğü" iki ana türe ayırabiliriz; ve ona iki ana açıdan bakabiliriz: *kişi* açısından ve *devlet* açısından.

Kişi açısından — yani kişiyi merkeze alarak — bakıldığında, toplumsal özgürlük, *moral* (ahlâksal) özgürlük ve çeşitli *hukuksal* özgürlükler olarak karşımıza çıkar.

'Moral' den ('ahlâk'tan), belirli bir grupta belirli bir zamanda geçerli olan değer yargıları sistemini — "iyidir" — "kötüdür" dediklerini anlarsak; 'moral özgürlük': bir kişinin, mensup olduğu grubun değer yargılarına aykırı bir şekilde davrandığı, tavır takındığı, değerlendirdiği zaman, hayatını etkileyecek derecede tepki göstermesi anlamına gelir. Bu aykırı davranması, mevcut koşullarda değer koruma kaygısından da olabilir, başka bir motiften de kaynaklanabilir.

'Hukuksal' diye adlandırdığım toplumsal özgürlük, çeşitli — temel ve kamusal — özgürlükler olarak ortaya çıkar.

Ne anlama geliyor bu özgürlükler? Kullanıldıkları bağlamlara bakılırsa, *ilk bakişta*, bu özgürlüklerin dile getirdikleri konuda — kavramsal olarak hiç de açık olmayan bir konuda — bir engellenmemeyi, kısıtlanmamayı dile getirdikleri düşünülür genellikle. Söz gelişi: 'düşünce-kanaat-ifade özgürlüğü' denen özgürlüğe baktığımızda, genellikle kişinin "istediği" düşünceye veya kanaate sahip olması ve bunu dile getirmekte engellenmemesi anlaşılır. Bu engellenmenin de, bir hak olduğu sanılır. Pek uygun bir anlama gibi görünmüyor bu bana. Nedeni de şu:

Soruna dikkatle bakıldığında — antropolojik bilgiler hesaba katılarak bakıldığında —, bu özgürlüklerin birer hak *olmadığı*; her birinin bir temel kişi hakkının karşılığı olduğu görülür. Her temel hak, bir kişi hakkıdır; böyle bir hak bir ülkede yasal güvence altına alındığında, bir özgürlük *olur*. Böylece, *bu* özgürlükler, karşılığı

* Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 17 Mart 1985 tarihinde yapılmış ve ilk bölümü Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi'nin 1986 tarihli 1. sayısında yayımlanmış konuşmanın ikinci ve son bölümü.

** Prof. Dr.; Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

oldukları temel kişi haklarının, belirli bir ülkede, fiili olarak, yasal güvence altına alınmış olduklarını ifade ederler. Başka bir deyişle: temel hakların taşıyıcıları kişidir; temel özgürlüklerin taşıyıcıları ise kişiler *değil*, ülkelerdir.

Bu söylediklerimi biraz açmaya çalışayım: Kişi hakları iki ana hak kategorisinden oluşur; kişinin temel haklarından (yani her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardan) ve yurttaşlık haklarından (yani kişinin, bir devletin yurttaşı olmasından dolayı, belirli bir devlet tarafından kişiye *tanınan* ekonomik, sosyal, siyasal haklardan) oluşur. Özgürlüklerin *karşılıdığı* (karşılık olduğu, tekabül ettiği) haklar, yalnızca temel kişi haklarıdır, yani ilk hak kategorisi.

Bu temel haklardan *bir kısmı*, kişinin insan olarak olanaklarını gerçekleştirmeleriyle doğrudan doğruya ilgilidir. Kişilere ilişkin bazı taleplerdir bu haklar, kişilerin, sırf insana özgü bazı etkinlikleri gerçekleştirirken, engellenmemelerini — sadece *bunda* engellenmemelerini — talep ederler; yani herhangi bir şeyi yaparken *değil*, ancak böyle bir etkinliği gerçekleştirirken (yaratırken, bilgi ortaya koyarken vb.) engellenmemelerini talep ederler. İnsanların, böyle olanakları gerçekleştirebilmeleri için görmeleri gereken muameleyle ilişkin düşünceler, fikirlerdir bunlar. Bu gereklilik düşüncelerini, tarih içinde, çeşitli tarihsel koşullarda, düşünürler-filozoflar ortaya koyarlar. Bu talepler, kişilere verilmesi-tanınması söz konusu *olmayan*, ancak kişilerin kişilerde *saygı göstermeleri* (ya da *çığnemeleri*) söz konusu olan hakları dile getirirler. Ya da: bir kişiye, insanın bir olanağını gerçekleştirirken, "hiçkimse" tarafından dokunulmamasını talep ederler. İşte, böyle talepler hukuksal geçerliği olan bir belgeye konduğunda, ya da bir yasa haline getirildiğinde, *özgürlükler olur* — "temel özgürlükler" denilen özgürlükler olurlar. Yasal güvence altına alınmaları — yasalastırılmaları — "herkesten" bunlara saygı göstermesinin talep edilebilmesini sağlar.

Böylece bu tür temel haklar — ve ancak bunlar — söz konusu olduğunda, bir özgürlük ile bir hak *kavramsal* olarak aynı şeydir; şu farkla ki böyle bir talebe 'hak' dediğimiz zaman, kişinin, yasal güvence altına *alınmamış olsa bile* sahip olduğu bir şeyi — görmesi gereken bir muameleyi — kastediyoruz. Oysa aynı kavramsal içeriğe 'özgürlük' dediğimiz zaman, kişinin görmesi gereken bu muamelenin, bir ülkede yasal güvence altına alınmış olduğunu vurgulamış oluyoruz; başka bir deyişle, o ülkede, kişilerin kişilere söz konusu hakka saygı göstermeleri talebinin, yasal güvence altında bulunduğunu ifade etmiş oluyoruz. Çünkü kişilerin bu haklarına saygı gösterecek — talep edildiği şekilde muamele edecek — olan yine kişilerdir; siz, ben, herkes; günlük hayatta olduğu kadar, bir kamu görevi ya da toplumsal bir görev gördüğümüz zaman siz, ben, herkes... Saygı göstermediğimiz takdirde ise, ceza göreceğimiz farzediliyor. Böylece "özgürlükler", yasal taleplere dönüştürülmüş *etik talepler* oluyor. Kişiler yaşarken, toplumsal rollerini — görevlerini — yerine getirirken, ilişkide oldukları kişilere bu taleplerin dile getirdiği şekilde muamele ettikleri yerde — o ülkede — bu özgürlükler *vardır* demektir.

Örnek olarak, "düşünce özgürlüğü" adıyla çeşitli belgelerde karşımıza çıkan özgürlüğü vereyim: Bu özgürlük, bir anayasada yer aldığı zaman, teorik olarak *her* kişinin (gerçeklikte ise, bunu yapabilenlerin) *yeni* bir bilgi ya da fikir getirme hakkına *saygı gösterileceği* güvencesini ifade eder; yani şu güvenceyi ifade ediyor: Eğer bir kişi yeni bir bilgi — doğrulanabilir, yanlışlanabilir olan yeni bir bilgi — ya da yeni bir fikir — bilgiyle temellendirilebilir, çürütülebilir olan bir fikir — ortaya koyarsa;

hiçkimse (ve onunla ilgili olarak hukuken karar verebilecek durumda olanlar başta olmak üzere), onun diğer haklarına bir zarar vermeyecektir.

*

Buraya kadar sözünü ettiğim haklar ile özgürlükler arasındaki bu ilgi, temel hakların ilk kısmıyla ilgiliydi.

Temel kişi haklarının *ikinci kısmı*, kişilerin insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerinin *önkoşullarıyla* ilgili taleplerdir; sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi. Bu haklar da, her kişinin sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır; ama ilk grup haklara göre özellikleri şudur: bu haklar ancak dolaylı olarak, yani bir ülkede kişilere devletçe *tanınan* sosyal, ekonomik, siyasal haklar aracılığıyla ve çeşitli kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla korunabilen haklardır. Başka bir deyişle, bu hakların korunması, devletin, bunlarla ilgili görevlerini yerine getirmesini gerektirir.

Şimdi, bu dolaylı korunan temel hakların özgürlüklere dönüşebilmeleri için, yalnızca (yani diğer haklar konusunda olduğu gibi) yasal güvence altına alınmaları yetmez; bu hakları dolaylı olarak koruyan, yurttaşlara tanınan ve ülkeden ülkeye farklı olabilen sosyal, ekonomik, siyasal haklarla ilgili *bir koşulun* yerine gelmesini gerektirmektedir.

Söyle ki: kişi haklarının ikinci kategorisini oluşturan bu tanınan haklar (yani sosyal, ekonomik, siyasal haklar), her ülkede devlet tarafından kişilere — kendi yurttaşlarına — *çizilen sınırlardır*: o ülkede yurttaşların, işlerinde serbestçe (istedikleri gibi) hareket edebilecekleri bazı alanların sınırlarını çizerler, ve yurttaşlardan (ilgili yurttaşlardan) bu sınırların dışına çıkmamalarını talep ederler. Bu kişi hakları, bütün insanların eşit olduğu haklar *değil*, bir ülkede bütün ilgili *yurttaşların* eşit olduğu haklardır. Asgari ücret, emeklilik için gerekli çalışma yılları, bu tür tanınan haklardır; ülkeden ülkeye farklılık gösterirler.

Dolaylı korunan temel kişi haklarının korunma derecesi, kişilere tanınan bu hakların sınırlarının *nasıl* çizildiğine sıkı sıkıya bağlıdır. Kişi haklarının bu iki kategorisi arasındaki bu kaçınılmaz ilgi, devletin, *sürekli olarak*, çıkardığı her yasayla, kurduğu her kurumla, bütün (ilgili) yurttaşların bu haklarının *eşitce* — aynı derecede — korunabilmesini sağlamaya çalışmasını (sürekli olarak çalışmasını) gerektirir. Çünkü kişilerin, sırf insan olduklarından dolayı sahip oldukları düşünülen bu haklar, kişilerin insan olarak olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin *önkoşullarıdır*; ama ancak dolaylı olarak — tanınan haklarla ve ilgili kurum ve kuruluşlar aracılığıyla — korunabilirler.

Şimdi, bu dolaylı korunan hakların, bir ülkede özgürlükler *olabilmeleri* için, bütün ilgili yurttaşların bu haklarının, yalnızca *aynı derecede* korunabilindiğinin sağlanmış olması yeterli değildir; *belirli* bir derecede korunabilmelerinin sağlanmış olmasını gerektirir: *tam olarak* yani insan onuruna yakışır derecede korunma olanaklarının sağlanmış olması gerekir.

Buna bir örnek, eğitim hakkını vereyim: Eğitim hakkının bir özgürlük haline gelebilmesi için, yalnızca *bütün* çocukların ilkokulda okuma olanağının sağlanmış olması yetmez; orta öğretim, mesleki eğitim, yüksek öğretim ve yaygın eğitim görme olanağının, bütün *ilgili* yurttaşlar için sağlanmış olmasını gerektirir; yani bir ülkede bütün yurttaşların, ahlâksal, ekonomik vb. nedenlerden dolayı, kendi yetenek-

lerini sistematik bir şekilde geliştirmekte engellenmemelerini gerektirir; çünkü bu geliştirme, onurlu bir hayat *sürebilmenin* önkoşullarından biridir.

*

Böylece, özgürlüğün üçüncü türü olarak (antropolojik ve etik özgürlükten farklı bir kavram olarak) toplumsal özgürlük, bütün bu özgürlükleri kapsayan bir kavramdır. Temel kişi haklarını koruma isteminin bir ülkede yerine getirilmesini ifade eder. Bir ülkede çıkarılan yasalar, kurulan kurumlar ve kamu kuruluşları, o ülkenin koşullarında bütün yurttaşların temel haklarının eşit ve onurlu bir şekilde korunma olanağını sağlamakta ise — sürekli olarak sağlamakta ise — orada toplumsal özgürlük vardır demektir.

*

Buraya kadar toplumsal özgürlük sorununa kişiyi merkeze alarak baktık. Aynı soruna devleti merkez alarak baktığımızda, toplumsal özgürlük: bir devlette yapılan düzenlemelerle yurttaşlara sağlanan olanaklar bütünü olarak karşımıza çıkar; yani çeşitli *kamu özgürlükleri* olarak. Bir devlet, yani çeşitli iktidarlar, bu olanakları çeşitli devlet organları ve kamu kurum ve kuruluşlarıyla *yaratırlar*.

Kişilerin dolaylı olarak korunan temel haklarını koruma amacıyla kurulan kurum ve kuruluşlar ve bu kuruluşların *bu* amaçlara uygun işleyişi, toplumsal özgürlüğün oluşturucularındandır. Kamu özgürlükleri, bir ülkede yurttaşların temel haklarının *fiilen* korunabilmesi için devletin *yarattığı* olanaklardır; bu olanaklar sayesinde *de* yurttaşlar, insan olarak olanaklarını geliştirme *imkânına* kavuşurlar, dolayısıyla onurlu bir yaşam sürme *imkânına* sahip olurlar. Bir devletin yapabileceği, ancak bu imkânı sağlamaktır; gerisi kişilere kalır (Yani bu imkân olduğu halde birçok kişi onurlu bir yaşam sürmeyebilir; çünkü onurlu bir yaşam, toplumsal özgürlükten *önce*, kişilerin etik özgürlüğüne bağlı görünüyor.)

İşte kamu özgürlükleri, bir ülkede, *belirli tarihsel koşullarda*, yurttaşların dolaylı korunan temel haklarını korumanın çeşitli *yollarıdır*. Bu özgürlüklere örnek olarak, kamu kuruluşu olan kitle iletişim araçları verilebilir. Daha özel amaçlı kuruluşlar da verilebilir; söz gelişi, bizde Bağ-Kur. Bunlar ve bu gibi kurum ve kuruluşlar kişilerin — bir ülkenin yurttaşlarının — bir temel hakkının ya da bir haklar demetinin korunması için vardırırlar. Ne yazık ki, bu amaç sık sık gözden kaçırılıyor.

*

Üç ayrı kavram olarak karşımıza çıkan özgürlük — yani: bir *olanak* olarak, insanın yapısal bir olanağı olarak; *gerçeklik* olarak; kişilerin belirli bir özelliği olarak; ve bir *gereklilik düşüncesi* olarak, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin bir ide olarak karşımıza çıkan özgürlük — her üç durumda da — hep — bir *değer* olarak görünmektedir; tür olarak insanın bir değeri, bir kişi değeri ve toplumsal bir değer.

Günümüzde özgürlük, gerek teorik olarak gerekse yaşamda, serüveninin bir dönüm noktasında görünüyor.

Son 20-25 yılda Türkiye olarak da, insanlık olarak da yaşadığımız olaylar, çağımızı karakterize eden olaylar — özgürlük *adına* yapılan, ama sözünü ettiğim özgürlük türlerinin hiçbirisiyle ilgisi olmayan amaçlar ve eylemlerin oluşturduğu olaylar ve bunlara karşı çıkışların da oluşturduğu olaylar —; eğer özgürlük ölçümlerimizin yerinde sayan veya gitgide uzaklaşan ölçümler olmasını istemiyorsak, ilkönce özgürlük kavramıyla felsefi bir hesaplaşmayı, sonra da kişiler olarak, ülkeler olarak ve çağ olarak hesaplaşmamızı zorunlu kılmaktadır.

Çünkü bir değer olarak görülen özgürlük, kafamızda açıklık kazanamadıkça, özgürlük özlemi, özgürlük adına tam tersine götüren amaçlara yönelmekte, tam tersine götüren eylemlere ve "icraata" neden olmaktadır. Böylece de, özgürlük özlemi sık sık karamsarlığa, umutsuzluğa, çaresizlik duygusuna yerini bırakmaktadır.

Özgürlük özlemlerimiz, kişiler olarak — herbirimiz kendi işini yaparken — kafamızda açıklık kazanmış değer bilgisine dayanarak amaçlar koymamızla ve bu değer bilgisini gözden kaçırmadan bu amaçları gerçekleştirme çabamızla ete-ke-miğe bürünebilirler.

Çeşitli anlamlarıyla özgürlük sorunu, *amaçlarımızın değeri* sorunudur. Kişiler olarak da, ülke olarak da, insanlık olarak da kendimize koyduğumuz amaçları değer bakımından gözden geçirmek, şu anda en önemli ihtiyaçlarımızdan biri görünüyor.

KAYNAKLAR

1. HUME, David: *An Inquiry concerning Human Understanding/İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. Çev. O. Metin, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976. "Hürriyet ve Zorunluluk" Bölümü.
2. KANT, Immanuel: *Kritik der Praktischen Vernunft/Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. J. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akıtlı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1980.
3. SARTRE, Jean-Paul: *L'Être et le Neant, Quatrieme Partie: Avoir, faire et etre, Chapitre Premier: Être et faire: La liberte*.